

FILOZOFICKÁ KATEGÓRIA SPÔSOB ŽIVOTA

Prvé teoretické úvahy o spôsobe života sa u nás objavujú po roku 1945, najmä v prácach K. Honzika. (1) K. Honzík prvý raz nastoľuje potrebu cielavedome sa usilovať o tvorbu nového životného slohu. V tomto zmysle musíme kladne oceniť jeho prínos a považovať ho za priekopníka pri riešení problematiky tvorby socialistickeho spôsobu života aj napriek tomu, že je to prístup architekta, ktorý jednostranne absolutizuje estetický činiteľ a ako základný formotvorný činiteľ premieta ho do pojmotvornej roviny v podobe „životného slohu“, „životného štýlu“. Tieto pojmy sa zhruba až do sedemdesiatych rokov nekriticky prijímali a rozvíjali z rôznych aspektov. Stretávame sa s nimi na stránkach umenovednej literatúry, ale aj na stránkach sociologickej literatúry.

Až v ostatných rokoch pribudlo mnoho podnetných prác, ktoré sa pokúšajú z hľadiska základných princípov marxizmu-leninizmu skúmať kategoriálnu príslušnosť pojmu socialistickej spôsob života. Je to v dôsledku toho, že problematika formovania socialistickeho spôsobu života sa stala jednou z hlavných úloh vytýčených XXIV. zjazdom KSSZ, ako aj XIV. zjazdom KSČ. Formovanie nového človeka nie je výsledkom, ale predpokladom úspešnej realizácie základného cieľa premeny sveta — výstavby komunistickej spoločnosti.

Vzájomná spätosť budovania materiálnotechnickej základne komunizmu s procesom zdokonaľovania socialistickej spoloč-

čenských vzťahov a výchovou nového človeka vystupuje do popredia najmä na určitom stupni rozvoja socialistickej spoločnosti, keď jej ďalší úspešný rozvoj závisí od harmonického rozvoja všetkých jej zložiek. Programy komunistických strán vychádzajú a opierajú sa o historické zdroje existencie niektorých socialistickej prvkov v spôsobe života robotníckej triedy už za kapitalizmu (i keď v podobe izolovaných, živelných prejavov), ale predovšetkým vychádzajú z existencie a rozvoja základných nových kvalít v spôsobe života ľudí socialistickej spoločnosti v doterajších etapách jej rozvoja.

Tvorba socialistickeho spôsobu života nadobúda formu cielavedomého, riadeného procesu v súlade s cieľovými hodnotami komunizmu. V tejto súvislosti sa stretávame so zvýšeným záujmom vedcov o problematiku formovania socialistickeho spôsobu života nielen u nás, ale aj u buržoáznych filozofov a teoretikov spoločnosti. Mnohé buržoázne teórie pokúšajú sa vysvetľovať nové kvality života v socialistickej spoločnosti najmä na pôde tzv. soviétológie.¹ Zhodujú sa v jednom: a) absolutizujú niektoré ešte existujúce negatívne javy v socialistickej spoločnosti (príživníctvo, úplatkárstvo a pod.), vysvetľujú to freudistickou teóriou prirodzenej asociálnosti človeka, nemennosťou jeho inštinktov, egoizmu, a vyjadrujú skepsu voči formovaniu nového človeka; b) prekrúcajú základné hodnoty socializmu, najmä napádajú možnú jednotu komunistickeho a ľudského, a tým podstatu marxizmu-leninizmu.

Ako sme už v úvode naznačili, v literatúre o definícii pojmu spôsob života nachádzame dve základné tendencie:

¹ a) koncepcia prírodného hriechu,
b) slavianofilský variant,
c) propagandistický variant (J. M. Bocheňski),
d) eklektický variant (K. Menhert).

(Podľa G. L. SMIRNOVA: Sovietsky človek — formovanie socialistickeho typu osobnosti. Moskva 1973.)

1. Pojmy spôsob života a životný štýl sa nerozlišujú.

2. Pojmy spôsob života a životný štýl sa rozlišujú:

a) východiskový pojem je životný štýl, životný sloh; b) východiskový pojem je spôsob života.

Nebudeme tu podrobne analyzovať obidve tendencie, ale pokúsime sa zamyslieť sa len nad prvou z nich, lebo s takýmto chápaním sa stretávame aj v novom vydaní Filozofického slovníka. Pre marxisticko-leninské vymedzenie pojmu spôsob života je nevyhnutné hľadať gnozeologické a metodologické východiská v základných princípoch všetkých troch súčastí marxizmu-leninizmu, tak ako sú formulované v dielach klasikov. Aj keď v ich dielach nenachádzame jednoznačnú definíciu kategórie spôsob života, nachádzame konkrétnu analýzu kapitalistického spôsobu života, najmä analýzu základných formotvorných činiteľov a základné perspektívy formovania socialistického spôsobu života v podobe vedeckej teórie socializmu.

Z marxisticko-leninskej teórie o spoločnosti nám vyplývajú tieto základné gnozeologické a metodologické východiská pre teóriu socialistického spôsobu života:

- kategória spôsob života veľmi úzko súvisí s kategóriou spoločensko-ekonomickej formácie a zákonitosti spôsobu života treba odvodiť od zákonitostí vývoja danej spoločensko-ekonomickej formácie;

- v procese produkcie a reprodukcie spoločenského života má hlavnú určujúcu úlohu určitý spôsob výroby;

- najdôležitejšou zložkou socialistického spôsobu života je práca;

- aktívnu tvorivú úlohu v procese formovania spôsobu života má subjekt;

- vládnuca trieda je vládnuťou materiálnoú silou, ale súčasne aj vládnuťou duchovnou silou;

- nadstavba danej spoločensko-ekonomickej formácie slúži ako mocenský nástroj na ovládnutie celej duchovnej sféry spoločnosti i spôsobu života danej spoločensko-ekonomickej formácie.

Z týchto východísk sa pokúsime zamyslieť sa nad vymedzením kategórie spôsob života, ako sa s ním stretávame vo *Filozofickom slovníku*: „Spôsob života — jedna z dôležitých oblastí života spoločnosti, zahrnujúca celú existenciu ľudí mimo ich výrobné a spoločensko-politickej činnosti; hmotné a kultúrne prostredie, v ktorom prebieha uspokojovanie potrieb, pokiaľ ide o potravu, odev, obydlie, oddych, zábavu, udržiavanie zdravia atď. Rozlišujeme medzi spoločenským a osobným spôsobom života. Charakter životných podmienok a prostriedky uspokojovania životných potrieb určuje spôsob výroby, závisia od jeho zmien. Okrem toho sa v spôsobe života hlboko odrážajú obyčaje, mravy, ľudové tradície, triedne rozdiely, rozdiely medzi mestom a dedinou, postavenie ženy v spoločnosti, národnostné rozdiely, ideológia spoločnosti a jej kultúra.“ (2. s. 491—492) Spôsob života sa v uvedenej definícii redukuje len na sféru (hmotné a kultúrne prostredie) uspokojovanie základných životných potrieb (potrava, odev, obydlie atď.). Prostriedky uspokojovania životných potrieb ľudí závisia od spôsobu výroby, ale výrobná a spoločensko-politická činnosť nepatrí do spôsobu života.

Z hľadiska našich gnozeologických a metodologických východísk, s uvedenými vymedzením kategórie spôsobu života ne súhlasíme v týchto bodoch:

Za najdôležitejšiu zložku socialistického spôsobu života považujeme prácu a v dôsledku toho nevyčleňujeme výrobnú a spoločensko-politickú činnosť zo socialistického spôsobu života. Viedlo by to podľa nášho názoru k zjednodušenému, konzumnému chápaniu spoločnosti. Vo vzťahu k socialistickému spôsobu života sa tak stráca jeho podstatná črta — tvorivý vzťah človeka ku skutočnosti a aktívna účasť subjektu v procese tvorby hodnôt socialistického spôsobu života. Práca ako cieľavedomá tvorivá činnosť človeka formovala spôsob života ľudí od začiatkov ľudskej spoločnosti a ustavične ho formuje. „Práca je prvou základnou podmienkou celého

ľudského života, a to v takej miere, že v istom zmysle musíme povedať; práca vytvorila samého človeka.“ (3, s. 135)

„...pracovný proces, ako sme ho vylíčili v jeho abstraktných momentoch, je účelná činnosť k vytváraniu úžitkových hodnôt, k prívlastneniu toho, čo je dané prírodou, ľudským potrebám, všeobecná podmienka výmeny látok medzi človekom a prírodou, večná prirodzená podmienka ľudského života, a preto je nezávislá od ktorejkoľvek formy života, naopak, je rovnako spoločná všetkým jeho formám.“ (4, s. 196)

Spôsob výroby Marx pokladá za určitú formu prejavu života ľudí, za istý spôsob ich života. Ako individuá prejavujú svoj život, takí sú. To, čím sú, patrí spolu k výrobe, a to s tým, čo vyrábajú, i s tým, ako vyrábajú. Čím individuá sú, závisí teda od materiálnych podmienok výroby... Predpokladom výroby sú zasa určité styky medzi individuími. Forma týchto stykov je zasa podmienená výrobou.“ (5, s. 24)

V procese výroby ľudia svoje potreby nielen uspokojujú, ale neustále vytvárajú nové potreby. Potreba je hlavný sprostredkovateľ predmetného vzťahu človeka k svetu, ktorá tento vzťah tvorivo reguluje.

„Nemožnosť saturovať potrebu má za následok deštrukciu alebo vytvorenie novej, u človeka predovšetkým spoločenskej štruktúry jednotlivca či spoločnosti, napr. novej ekonomickej štruktúry. Proces štruktúracie subjektu je zakotvený vznikom, vytváraním nového predmetu, a teda novou potrebou predmetu. Nová predmetnosť, vytvárajúca sa nová exteriorita ľudskej bytosti, spoločnosti vzniká ako dôsledok pôsobenia prostriedkov na predmet. Ľudské potreby sú preto historicky vznikajúce a zanikajúce potreby; dokonca tie, ktoré sú biologickej povahy, menia výrazovú formu, ktorá má spoločenský charakter.“ (6, s. 58)

Uspokojovanie potrieb, ako aj vytváranie nových potrieb nie je náhodné, ale je to proces determinovaný zákonitosťami

rozvoja daného spôsobu výroby, a preto je nevyhnutné hľadať zákonitosti spôsobu života ľudí v zákonitostiach danej spoločensko-ekonomickej formácie.

Dôsledné triedne stanovisko považujeme za ďalší východiskový formotvorný činiteľ spôsobu života, na základe ktorého nachádzame špecifické črty socialistického spôsobu života, ktoré ho odlišujú od kapitalistického spôsobu života. Vládnúca trieda je vládnúcou materiálnou silou spoločnosti a súčasne aj jej vládnúcou duchovnou silou. Ideológia ako koncentrovaný výraz záujmov vládnucej triedy determinuje nielen materiálny život spoločnosti, ale ovplyvňuje aj spoločenskú psychológiu, obyčaje, mravy, ľudové tradície, kultúru. Sociálno-triedna diferenciácia spoločnosti závisí od postavenia ľudí v určitom procese spoločenskej reprodukcie, od vzťahu k výrobným prostriedkom, ako aj účasti na spoločenskej organizácii práce a užívaní hodnôt, ktoré vytvárajú. Aj spôsob života spoločnosti je determinovaný sociálno-triednou štruktúrou, pričom základné črty udáva vždy vládnuca trieda danej spoločensko-ekonomickej formácie, ktorá ich povyšuje na spoločenské normy, pravidlá a princípy a prostredníctvom nadstavbových inštitúcií sleduje ich dodržiavanie. V tomto zmysle sa sociálno-triedna štruktúra odráža v štruktúre spôsobu života danej spoločensko-ekonomickej formácie. V procese formovania spôsobu života má významnú úlohu celá nadstavba ako špecifický odraz jej základne, ktorá sprostredkúva podstatné zákonitosti a vzťahy danej spoločensko-ekonomickej formácie. Prostredníctvom nadstavbovej štruktúry približuje ich individuálnemu vedomiu a odráža sa v konaní a správaní ľudí. V antagonistickej triednej spoločnosti aj spôsob života obsahuje vnútorné antagonisticke prejavu životných podmienok rôznych tried, ktorých záujmy sú odlišné od záujmov vládnucej triedy. Sociálno-triedna štruktúra sa odráža v životných štýloch, ktoré sa s daným spôsobom života stotožňujú, tvorivo ho rozvíjajú, alebo aj odmietajú.

Vznik a rozvoj jednotlivých životných štýlov v rámci jedného spôsobu života pripravujú pôdu pre vznik nových životných kvalít, vznik nového spôsobu života, čo nie je jednorazový akt. V začiatkových fázach je poznačený aj živelnosťou a náhodnosťou. Nevzniká súčasne so vznikom spoločensko-ekonomickej formácie, ale až na istom stupni rozvoja (o socializmom spôsobe života sa začína hovoriť až v etape výstavby rozvinutia socializmu). Spôsob života odráža všeobecné zákonitosti vývoja danej spoločensko-ekonomickej formácie, jednotlivé, zvláštne životné formy a prejavy sociálnych skupín a tried sa odrážajú v pojme životný štýl. (7, s. 17—26) Štýl tu nechápeme v úzkom slova zmysle ako formálno-výtvarný pojem, ale prikláňame sa k názorom, ktoré ho vykladajú v širšom kontexte s životným a estetickým prúdením doby; opierame sa o názor J. Mukařovského, že celá objektívna realita je potenciálne estetickou realitou.

Treba súhlasiť s tým, „že každá zložka sociálnej štruktúry má svoje diferencované, osobitné životné formy a prejavy, ktoré sú podmienené jej postavením v systéme spoločenských vzťahov a materiálnymi podmienkami existencie. Spôsob života treba preto chápať ako dialektickú kategóriu, v ktorej spoločné jestvuje iba prostredníctvom diferencovaných životných prejavov jednotlivých tried a zložiek spoločenského systému“. (8, s. 114)

Spôsob života však nikdy nie je „súhrnom triedne a sociálne diferencovaných spôsobov života“... (8, s. 114) „Jednotlivé je všeobecné... Teda protiklady (jednotlivé je protiklad všeobecného) sú identické; jednotlivé neexistuje inak ako v tejto súvislosti, ktorá vedie k všeobecnému... Každé jednotlivé je tak či onak všeobecné...“ (9, s. 358) Neopakovateľná jedinečnosť je len konkrétnym prejavom existencie všeobecného, systému jeho zákonite ustálených súvislostí, nie však v podobe súhrnu, ale vzájomnej jednoty dvoch protikladných stránok jedného celku. V tomto zmysle chápeme vzá-

jomný vzťah kategórií spôsob života a životný štýl a nepovažujeme ich za identické pojmy:

a) Z *hľadiska extenzívnosti* pojem spôsob života je širší pojem. Životný štýl je len jedna z možných foriem spôsobu života, ktorá je v spôsobe života obsiahnutá, ale nevyčerpáva ju.

b) Z *hľadiska dynamickosti* pojem spôsob života predstavuje relatívne stabilný celok životných aktivít danej spoločensko-ekonomickej formácie. V súlade so sociálno-triednou štruktúrou danej formácie v rámci určitého historického typu spôsobu života existuje aj niekoľko životných štýlov, ktoré sa navzájom ovplyvňujú, alebo aj popierajú. Vychádzame z toho, že „je možné chápať štýl ako síce jav konštantný, pretože typologický, zároveň však nesmierne mnohotvárný a v tomto zmysle uvoľnený... Sloh je teda javom veľmi rozporným. V ňom sa najostrejšie prejavuje konflikt statickej fixácie a životnej výrazovej dynamiky, aj keď je to na prvý pohľad naopak“. (10, s. 121—122)

V kategórii spôsob života sa koncentruje vnútorný pohyb ľudskej aktivity, životných aktivít jednotlivcov i spoločnosti nie v zmysle totalizácie, ale v zmysle adekvátnosti typických črt danej spoločensko-ekonomickej formácie. Konkrétne formy tohto vnútorného pohybu životných aktivít spoločnosti a jednotlivcov sa prejavujú v životných štýloch.

Kategóriu spôsob života budeme chápať ako relatívne ustálený celok foriem produkcie a reprodukcie života spoločnosti danej spoločensko-ekonomickej formácie. Objektívne zákonitosti rozvoja spoločensko-ekonomickej formácie dialekticky určujú objektívne zákonitosti rozvoja spôsobu života. Štruktúra spôsobu života závisí od sociálno-triednej štruktúry.

Socialistický spôsob života, jeho všeobecné črty a špecifiká

Predpoklady vzniku a formovania socialistického spôsobu života nevyhnutne

súvisia s predpokladmi vzniku a formovania socialistickej spoločnosti. Sú dané všeobecnými zákonitosťami výstavby socializmu. Zdrojom objektívnych kritérií pre hodnotenie a cieľavedomé vytváranie prvkov socialistického spôsobu života sú názory klasikov marxizmu-leninizmu o všeobecných zákonitostiach rozvoja komunistickej formácie. Zložitý dialektický proces formovania nového spôsobu sa spája s hlbokými zmenami v ekonomickej, sociálno-politickej a duchovnej oblasti života spoločnosti.

Už od vzniku socialistickej spoločnosti sa tieto všeobecné zákonitosti výstavby komunizmu kvalitatívne vyvíjajú tak, ako sa kvalitatívne vyvíja socializmus a speje k svojej najvyššej fáze, ku komunizmu. Kvalitatívne stupne rozvoja týchto zákonitostí sa odrážajú aj v celkovom spôsobe života. Špecifickú úlohu sprostredkovateľa kvalitatívnych zmien základných podmienok života spoločnosti ako celku smerom k jednotlivcovi plní na rôznych stupňoch rozvoja socialistickej spoločnosti kultúrna revolúcia. Premeny, ktoré socializmus na určitých stupňoch prináša, pôsobia na ľudí, determinujú ich činnosť v zložitom procese pretvárania objektívnych i subjektívnych podmienok života. V súčasnej etape rozvinutej socialistickej spoločnosti stáva sa naliehavým problém realizácie hlavnej z úloh, ktorú si kladie kultúrna revolúcia ako súčasť socialistickej revolúcie. Je to celková zmena vedomia, psychológie a spôsobu života spoločnosti v súlade s ekonomickými zmenami v socialistickej spoločnosti. Vyplýva to zo zvláštností súčasnej etapy rozvoja socializmu, ako ich zdôrazňuje XIV. zjazd KSČ. Je to vysoký stupeň rozvoja spotreby a životnej úrovne, nástup vedeckotechnickej revolúcie, triedna rozdelenosť sveta a odraz tohto stavu vo vnútorných podmienkach, rozvíjajúca sa komplexná integrácia v rámci RVHP. V dôsledku rastu životnej úrovne v našej spoločnosti vytvorili sa objektívne podmienky cieľavedome riadiť proces formovania socialistického spôsobu života, v ktorom ži-

vatná úroveň predstavuje jednu z hlavných zložiek. Preto je nevyhnutné usmeriť jej ďalší rozvoj v súlade s hlavnými cieľmi socialistickej spoločnosti a vyhnúť sa tomu, aby sa jej funkcia redukovala na konzum, čo je typické pre kapitalizmus.

Hlavné črty socialistického spôsobu života

Z hľadiska našich gnozeologických a metodologických východísk uvádzame hlavné črty socialistického spôsobu života:

1. Nepretržitý rast materiálno-technickej základne komunizmu a tým aj životnej úrovne pracujúcich; premena charakteru práce na tvorivú, cieľavedomú činnosť ľudí; kvalitatívna premena vzťahov na výrobne socialistickej vzťahy.

2. Kvalitatívna zmena ľudskej subjektivity, lebo človek sa stáva aktívnym, tvorivým subjektom spoločenských procesov; všeobecný rozvoj bytostných síl človeka; cieľavedomé formovanie životných aktivít v spoločnosti.

3. Odstraňovanie triednych antagonizmov, zblížovanie tried socialistickej spoločnosti; upevňovanie vedúcej úlohy robotníckej triedy v procese vytvárania socialistickej spoločnosti.

4. Rozvoj socialistickej demokracie a účasť mas na správe spoločnosti, rozvoj kolektivismu a internacionalizmu.

Špecifiká a zvláštnosti socialistického spôsobu života

Aj keď sú spoločenské sily a spoločenské formy vo všetkých socialistických krajinách rovnaké, prejavujú sa v socializmom spôsobe života aj isté národné zvláštnosti a špecifiká ako produkt historického vývinu určitej krajiny. Tieto špecifiká existujú dokonca aj v rámci jedného viacnárrodného štátu. Sú to: forma uskutočnenia socialistickej revolúcie, charakter hospodársko-ekonomického rozvoja v minulosti (vysoko rozvinutý priemysel alebo agrárne zameranie) a socio-profesionálna štruktúra,

úroveň vzdelania, pokrokových tradícií, ideologická, politická úroveň, náboženské prežitky, kultúra.²

Tieto špecifiká sa odrážajú aj v štruktúre spôsobu života v ČSSR.³ Charakteristické črty životného štýlu roľníkov, ktorý prevládá až do vzniku socializmu na Slovensku, v mnohom ešte aj dnes ovplyvňuje charakter životných štýlov. Prejavuje sa to najmä v silných náboženských tradíciách, v nižšej úrovni vzdelania na Slovensku ako napr. v Čechách, v oveľa menšej dynamickosti životných foriem a pod. Súčasná etapa výstavby rozvinutého socializmu je charakterizovaná nástupom vedeckotechnickej revolúcie ako dynamizujúceho činiteľa pri riešení hlavného protirečenia tejto etapy. Vedeckotechnická revolúcia urýchli kvalitatívny rozvoj výrobných síl, a tým aj dozrievanie výrobných vzťahov na kvalitu socialistických výrobných vzťahov. „Využitie vedeckých poznatkov vo výrobe, v technike, organizácii riadenia, vzdelania a osvety sa stáva základným činiteľom rastúcej produktivity spoločenskej práce. Stojí pred nami úloha organicky spojiť vymoženosti vedeckotechnickej revolúcie s prednosťami socialistickej spoločnosti! Obsah, ale najmä usmernenie vedeckotechnického pokroku za socializmu podporuje všestranný rozvoj človeka a celej spoločnosti.

Záver

Hľadanie možností formovania socialistického spôsobu života ako integrácie všetkých základných podmienok a stránok života sa stalo jednou zo základných úloh našej spoločnosti. Rozvoj všestranne harmonicky rozvinutej osobnosti je hlavným zmyslom politických a sociálnych snažení. V dôsledku toho má veľký význam aj teo-

retické vymedzenie pojmu spôsob života, jeho kategoriálna príslušnosť, ako aj charakteristika základných črt, špecifik a zvláštností.

V týchto poznámkach k definícii filozofickej kategórie spôsob života sme vychádzali z marxisticko-leninskej teórie o spoločnosti, z ktorej vyplýva:

- dialektická súvislosť určitého typu spôsobu života spoločnosti s určitým typom spoločensko-ekonomickej formácie;
- určujúca úloha ekonomickej základne v procese produkcie a reprodukcie života spoločnosti;
- sociálno-triedna štruktúra je určujúci činiteľ diferenciacie spôsobu života;
- vládnuca trieda prostredníctvom nadvetvovej štruktúry presadzuje konkrétny typ spôsobu života spoločnosti, triednosociálne rozvrstvenie spoločnosti nachádza svoj výraz v dialektickom vzťahu spôsobu života a životných štýlov rôznych tried.

V procese formovania socialistického spôsobu života prvou a základnou úlohou a súčasne aj cieľom je všestranný harmonický rozvoj osobnosti. Úspešná realizácia tohto cieľa závisí od splnenia týchto úloh:

- a) permanentne upevňovať materiálne a sociálne istoty ľudí;
- b) podporovať rozvoj tvorivého vzťahu človeka ku skutočnosti, k tvorbe hodnôt socialistického spôsobu života;
- c) vytvárať systém hodnôt, ktoré z povahy komunistickej formácie vyplývajú, propagovať tieto hodnoty a približovať ich individuálnemu vedomiu a ovplyvňovať tvorbu individuálnych hodnôt;
- d) odstraňovať protirečenia medzi individuálnymi a spoločenskými záujmami;
- e) podporovať rast vzdelania a celkovej kultúrnej úrovne života.

Sú to dlhodobé a trvalé ciele, ku ktorým smeruje proces formovania nových kvalít života. Základným prostriedkom realizácie týchto cieľov je komplexná komunistická výchova.

Mária Tokárová

² Ide len o pracovné vymedzenie, z ktorého vychádzame pri riešení iných úloh práce.

³ K prvým zaujímavým výsledkom v tejto oblasti dochádza K. Podoláková v práci *O životných štýloch na Slovensku*. Kandidátska práca, Bratislava 1973.

LITERATÚRA

1. HONZÍK, K.: Čo je životní sloh. Čs. spisovatel, Praha 1958.
2. Filozofický slovník. Bratislava 1974.
3. MARX, K.—ENGELS, F.: Dialektika přírody. Bratislava 1963.
4. MARX, K.: Kapitál. Bratislava 1958.
5. MARX, K.—ENGELS, F.: Německá ideologie. Bratislava 1961.
6. SEILER, V.: Štruktúra ľudského činu. Bratislava 1974.
7. MUKAŘOVSKÝ, J.: Studie z estetiky. Praha 1966.
8. MAGDOLEN, E.: Materialistické chápanie dejín a vymedzenie kategórie spôsobu života. Sociológia, 1973, č. 2.
9. LENIN, V. I.: Spisy 38, Bratislava 1961.
10. ŠINDELÁŘ, D.: Filosofie užité tvorby. Praha 1971.